

УДК [94 (477.73) "1937"] : 908

Нікольський В.М.

Масові репресії 1937 р. на Миколаївщині: порівняльний аналіз звітності НКВС

Дослідження політичних репресій радянських

Таблиця 3

№№ за/п	Формулювання обвинувачень	Арештовано (осіб)	% від арештованих по
Належність до антирадянських партій			
1	Троцькісти	189	54,9
2	Есери	75	21,8
3	Меншовики	48	14
4	Анархісти	32	9,3
Разом по групі		344	100
Причетність до контрреволюційних націоналістичних			
1	Українських	702	88,4
2	Сіоністських	92	11,6
Разом по групі		794	100
Фашисти, церковники, сектанти, білогвардійці			
1	Фашисти	14	2
2	Церковники, сектанти	258	36,8
3	Білогвардійці	429	61,2
Разом по групі		701	100
По національних лініях			
1	По польській	762	47,2
2	По німецькій	732	45,3
3	По румунській	122	7,5
Разом по групі		1616	100
За наказом № 00447			
1	Колишні куркулі	1252	32,7
2	Кримінальники	978	25,5
3	Інші контрреволюційні	1699	41,8
Разом по групі		3830	100

часів в Україні набуває останнім часом значних розмірів. Після виходу окремих публікацій (здебільшого популярного характеру) періоду так званої перебудови, відбувся перехід до інтенсивного вивчення окремих питань зазначеної проблеми. Це пов'язано з рядом моментів.

Йдеться, перш за все, про Всеукраїнські наукові конференції з історичного краєзнавства. Підсекцію "Масові репресії 20-30-х – початку 50-х рр. на Україні" було створено на п'ятій конференції "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" у Кам'янці-Подільському. Там було заслухано 27 повідомлень відповідного змісту [1]. Основна маса запропонованих матеріалів мала описовий характер – йшлося про окремі факти репресій в регіонах досліджень. Водночас, було зроблено спроби

узагальнень та з'ясування окремих принципових моментів. Так, Ю.І.Шаповал відзначив ті аспекти документальної розробки, які були поза увагою дослідників. Серед таких питань він назвав з'ясування чисельності жертв сталінізму в Україні [2]. В.Ю.Васильєв запропонував свою хронологію виступів проти сталінського режиму в республіці [3]. Є.М.Скляренко поставив питання про створення республіканської програми дослідження політичних репресій [4]. На УІІ Всеукраїнській науковій конференції "Історичне краєзнавство і культура" в Харкові на засіданнях підсекції було заслухано 11 повідомлень з результатами досліджень політичних репресій в Україні [5]. ІХ конференція в Дніпропетровську дала можливість обговорити 20 наукових робіт з зазначеної тематики [6].

У 1994 р. в Україні було проведено дві міжнародні спеціалізовані конференції з досліджуваної проблематики: "Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні: 20-80-ті рр." та "Тоталітаризм і антитоталітарні рухи в Болгарії, СРСР та інших країнах Східної Європи (20-80 роки ХХ століття)".

У 1998 р. в Києві організовано спеціальну науково-практичну конференцію, присвячену дослідженню архівно-слідчих справ, за результатами якої було видано збірник наукових праць [7].

Після створення, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р., обласних науково-редакційних груп "Реабілітовані історією" розпочалися підготовка та видання місцевих науково-документальних збірок відповідного змісту. У 1994 р. в Херсоні вийшла перша така книга [8]. Наступного року було видано збірки у Дніпропетровську, Донецьку, Луганську [9]. В 1997

Таблиця 4

№№ за/п	Формулювання обвинувачень	Арештовано (осіб)	% від арештованих
Шпигунство			
1	Німецьке	732	44,8
2	Японське	19	1,2
3	Польське	762	46,6
4	Румунське	122	7,4
Разом по групі		1635	100
Контрреволюційна діяльність			
1	Зрада Батьківщині	60	1,4
2	Терор	51	1,2
3	Диверсії	130	3,1
4	Шкідництво	1125	27,1
5	Повстанська діяльність	1740	41,9
6	Контрреволюційна	895	21,6
7	Інші злочини	150	3,7
Разом по групі		4151	100

р. у Херсоні вийшла книга "Останній сталінський удар. Нариси, спогади, оповідання". Донецька обласна редколегія у 1998 та 1999 рр. випустила друком дві збірки "Правда через годы". У 1997 р. товариство "Одеський Меморіал" видало великий том "Одеський мартиролог: Дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади. Т. 1". Це було практично перше видання, в якому подано алфавітні списки репресованих та деякі інформаційно-аналітичні таблиці.

Паралельно з цим виходили монографії та збірки, присвячені дослідженню політичних репресій в Україні [10].

Аналіз досліджень, що стосуються політичних репресій радянських часів в Україні дозволяє зробити деякі висновки. Йдеться, перш за все, про незначну кількість робіт, що стосуються статистичних оцінок політичних репресій, визначення реальної їх спрямованості на конкретні соціальні класи, прошарки та верстви, національні групи, професійну, партійну, вікову, територіальну визначеність. Майже відсутні роботи, в яких було б зроблено порівняльний аналіз директивних вказівок щодо спрямованості репресій та їх реалізації на місцях.

Саме цим аспектам присвячено запропоновану роботу. Автор поставив собі за мету: на основі аналізу документального матеріалу встановити дійсну спрямованість політичних репресій на Миколаївщині у 1937 р. Аналіз проводиться з урахуванням національної належності репресованих, висунутих проти них обвинувачень. Проведене дослідження враховує наукові праці миколаївських вчених, зокрема М.М.Шитюка, які провели велику роботу по розробці цієї проблеми [11].

Документально-джерельну базу статті становлять матеріали Центрального державного архіву Служби безпеки України в Києві. Автором вперше вводяться у науковий обіг звіти органів НКВС – центрального апарату та обласних управлінь.

Згідно з документами управлінням НКВС по Миколаївській області та його місцевими органами у 1937 р. [12] за політичними мотивами було заарештовано 5786 осіб [13]. Для порівняння наведемо табл. 1, яку складено нами згідно із звітами інших органів НКВС України [14].

Відносно невелику частку репресованих по Миколаївській області, на наш погляд, можна пояснити змінами у адміністративно-територіальному поділі УРСР. У 1937 р. в республіці замість семи областей (Вінницька, Київська, Чернігівська, Харківська, Донецька,

Дніпропетровська, Одеська) було створено одинадцять. Саме у новоутворених (Кам'янець-Подільській, Миколаївській, Полтавській) кількість репресованих з політичних мотивів була порівняно меншою внаслідок початкового періоду становлення в роботі новоутворених обласних управлінь НКВС (дещо більшу частку по Житомирській області можна пояснити тим, що ця область відокремили від столичної – Київської області).

Національний склад арештованих по Миколаївській області можна прослідкувати за табл. 2 [15].

Найбільша кількість репресованих українців по Миколаївській області пояснюється двома моментами: високою часткою цієї національної групи серед загалу населення та боротьбою органів НКВС проти так званого "українського націоналізму". Саме таке пояснення можна віднести й по категорії репресованих росіян. Достатньо високі частки репресованих поляків та німців, порівняно з частками цих груп у загалі населення області, безперечно пов'язані з реалізацією двох "національних" директив НКВС СРСР: 25 липня 1937 р. було підписано оперативний наказ № 00439 про проведення так званої "німецької операції" [16], а 11 серпня того ж року відповідно до опернаказу № 00485 було розпочато "польську операцію" [17]. Зрозуміло, що в таких умовах частка репресованих осіб цих національностей була значно більшою, ніж інших.

У звітах органів НКВС обвинувачення арештованих за політичними мотивами розподілялися за двома напрямками: 1) за політичним забарвленням; 2) за характером злочинів.

За політичним забарвленням арештовані розподілялися на п'ять груп: 1) звинувачені у належності до антирадянських політичних партій; 2) причетність до контрреволюційних націоналістичних організацій; 3) фашисти, церковники, сектанти, білогвардійці; 4) особи, що проходили по національних лініях; 5) громадяни, притягнуті до відповідальності відповідно до оперативного наказу № 00447 від 30 липня 1937 р. "Про операцію по репресуванню колишніх куркулів, кримінальників та інших антирадянських елементів".

За характером злочинів було виділено дві групи: 1) шпигунство (з безпосередньою "прив'язкою" до відповідних країн); 2) антирадянська та контрреволюційна діяльність (зрада Батьківщині, терор, диверсії, шкідництво, повстанська діяльність, контрреволюційна агітація,

інші злочини).

По Миколаївській області за політичним забарвленням результати арештів у 1937 р. наведені у табл. 3.

Згідно з нашими підрахунками, за політичним забарвленням розподіл арештованих був таким: 1) за належністю до антирадянських партій – 4,7%; 2) за належністю до націоналістичних організацій – 10,9%; 3) фашистів, церковників, сектантів, білогвардійців – 9,6%; 4) тих, що проходили по національних лініях – 22,2%; 5) за наказом № 00447 – 52,6%.

Якщо підсумувати загальну кількість обвинувачених по групах за політичним забарвленням, то маємо такі дані: з 5786 арештованих по Миколаївській області до цих категорій було віднесено 7285 осіб. Тобто, 1499 арештованих було обвинувачено за декількома формулюваннями політичного забарвлення.

Таким чином, обвинувачені в націоналізмі, колишні куркулі, кримінальники та інші контрреволюційні елементи серед арештованих становили загалом 85,7% арештованих по Миколаївській області.

За характером злочинів "розподіл" арештованих по групах наведений у табл. 4.

З таблиці видно, що 28,3% арештованих було обвинувачено у шпигунстві, а 71,7% – у контрреволюційній діяльності. При цьому слід зауважити, що кількість обвинувачених за характером злочинів співпадає з кількістю арештованих за політичними мотивами.

Автор проаналізував обвинувачення арештованих за їх національною належністю. Тут складалася така картина.

Українці становили (згідно із віднесенням за політичним забарвленням) 64% серед арештованих троцькістів, 68% – есерів, 35,4% – меншовиків, 46,9% – анархістів, 100% – українських націоналістів, 28,6% – фашистів, 56,6% – церковників та сектантів, 49% – білогвардійців, 71,1% – колишніх куркулів, 70% – кримінальників, 75,1% – інших контрреволюційних елементів.

Росіяни мали тут такі "показники": серед троцькістів – 36%, есерів – 32%, меншовиків – 27,1%, анархістів – 34,4%, фашистів – 50%, церковників та сектантів – 43,4%, білогвардійців – 36,4%, колишніх куркулів – 21,5%, кримінальників – 24,6%, інших контрреволюційних елементів – 24,4%; **поляки**: 6,% – серед меншовиків, 11,9% – білогвардійців, 100% – по польській лінії, 1% – колишніх куркулів, 0,4% – кримінальників, 0,1% –

інших к/р елементів.

Німці становили 16,7% серед арештованих як колишні меншовики, 21,4% – фашисти, 2,8% – білогвардійці, 100% – по німецькій лінії, 0,2% – колишніх куркулів, 1,7% – кримінальників, 0,1% – інших контрреволюційних елементів; **євреї** – відповідно 14,6% – як меншовики, 18,8% – анархісти, 100% – сіоністи, 6,2% – колишніх куркулів, 3,3% – кримінальників, 0,3% – інших к/р елементів.

Румуни мали 100% серед обвинувачених по румунській лінії, **японці** – 100% по харбінській лінії.

Наведені дані дозволяють зробити такі висновки. Якщо *українці* становили майже половину арештованих за політичними мотивами по Миколаївській області, то вони значно переважали над цим пересічним показником серед обвинувачених як троцькісти (64%), меншовики (68%), учасники українських контрреволюційних організацій (100%), колишні куркулі (71,1%), кримінальники (70%), інші контрреволюційні елементи (75,1%). *Росіяни* становили 19,2% арештованих та значно переважали над цією часткою по групах троцькістів (36%), есерів (32%), меншовиків (27,1%), анархістів (34,4%), фашистів (50,5%), церковників і сектантів (43,4%), білогвардійців (36,4%). *Євреї* склали 1,4% серед загалу арештованих та переважали над цим показником по групах меншовиків (14,6%), анархістів (18,8%), сіоністів (100%), колишніх куркулів (6,2%), кримінальників (3,3%). *Німці, поляки, японці та румуни* значно переважали над загальною часткою лише по групах відповідних національних ліній (так серед обвинувачених як фашисти, німці становили лише 21,4%).

Тобто, йдеться про певне акцентування вибору формулювань обвинувачень по національних групах. Тут можна припустити можливість встановлення відповідних планів-лімітів не тільки по загальній кількості арештів, а й по обвинуваченням.

Розглянемо показник співвідношення пересічних часток серед національних груп по обвинуваченням **за характером злочинів**.

По групі **українців** перебільшення були по повстанській контрреволюційній діяльності (77,2%), контрреволюційній агітації (73,7%), інших злочинах (70,7%). Серед **росіян** відповідні перебільшення були серед обвинувачених за зраду Батьківщині (45%), диверсію (33,1%), шкідництво (36,6%). По всіх інших національних групах перебільшення над загальною часткою арештованих були тільки по обвинуваченню у шпигунстві на користь відповідних

держав. Таким чином, ця тенденція акцентування певних обвинувачень простежується і у цьому випадку.

Ми проаналізували "розподіл" обвинувачень по національностях у контексті відповідних груп формувань обвинувачень. Пересічні показники співпадають з даними національних груп по таких обвинуваченнях: 1) у арештованих **українців** збіг (або близькі показники) є по обвинуваченнях у троцькізмі, належності до есерів, анархістів, фашистів, церковників і сектантів, білогвардійців, колишніх куркулів, кримінальників, інших контрреволюційних елементів, по всіх пунктах обвинувачень у групі контрреволюційної діяльності; 2) у арештованих **росіян** збіг є майже по всіх обвинуваченнях (за виключенням шкідництва – більше на 10% та контрреволюційної повстанської діяльності – зменшення на 8%); 3) у **євреїв** збіг показників є по обвинуваченнях кримінальників, за контрреволюційну агітацію (значні перебільшення – по групах меншовиків, анархістів, сіоністів, колишніх куркулів, терористів, диверсантів, шкідників, а зменшення – по групах інших контрреволюційних елементів, інших злочинів); 4) серед **німців** близьких показників не було (значні перебільшення – серед меншовиків, фашистів, білогвардійців, кримінальників, німецьких шпигунів, шкідників, зменшення – серед колишніх куркулів, інших контрреволюційних елементів, арештованих за повстанську діяльність, контрреволюційну агітацію). По групах поляків, румунів та японців показники були близькими до групи німців.

Тут ми маємо можливість зробити висновок про значну випадковість віднесення арештованих по національних групах до певних груп обвинувачень.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки. По-перше, звітність в процесі проведення так званої "великої чистки" 1937 р. базувалася не на відповідних статтях Кримінального кодексу УРСР, а по внутрішніх формах, які фіксували в основному соціальні аспекти політичних репресій. Це було підставою для звітування перед керівництвом в структурі НКВС та партійних органів. Такий підхід дозволяв в принципі фальсифікувати показники з метою виконання планів-лімітів.

По-друге, простежується так зване "національне акцентування" в політичних репресіях, що проявлялося в порівняно непропорційних співвідношеннях по групах німців та поляків.

По-третє, політичні переслідування початкового періоду "великої чистки" (1937 р.) на Миколаївщині

були складовою частиною репресій у країні.

Література

1. V Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.): Тези доповідей та повідомлень. – Київ; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 268 - 307.
2. Ibid. – С. 268.
3. Ibid. – С. 272-273.
4. Ibid. – С. 306-307.
5. УІІ Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство і культура": Наукові доповіді та повідомлення. – Київ; Харків, 1997. – Ч. 1, 2.
6. Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Київ, 1999. – Вип. 7.
7. Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання: Збірник наукових праць. – Київ, 1998.
8. Забуттю не підлягає: Нариси, спогади, оповідання. – Херсон, 1994.
9. Повернення з небуття: Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті. – Дніпропетровськ, 1995; Правда через роки: Статті, спогади, документи. – Донецьк, 1995; Возвращение имени и чести: Очерки, воспоминания, информационные и справочные материалы. – Луганск, 1995.
10. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993; Вінниця: злочин без кари. Документи, свідчення. – К., 1994; Винниченко І.І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. – К., 1994; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994; Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський і ДПУ-НКВС. Трагічне десятиліття: 1924-1934. – К., 1996; Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні (переважно на матеріалах Донбасу). – Донецьк, 1996; Ченцов В.В. Трагические судьбы: Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е годы. – М., 1998; Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998.
11. Шитюк М.М. Репресії на території Миколаївщини у 1921–1923 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1999. – Вип. 7. – С. 266-270.
12. Миколаївську область було виділено з складу Одеської у 1937 р., тому звітність, що аналізується, складено за період з 1 жовтня по 31 грудня 1937 р., тобто саме за період розгортання масових репресій.
13. Сведения о количестве арестованных по УНКВД Николаевской области за время с 01.1.1937 г. по 31.12.1937. – Державний архів Служби безпеки України (Київ) (далі ДАСБУ-К), спр. 31, арк. 173.
14. Всесоюзная перепись населения 1937 г. Краткие итоги. – М., 1991. – С. 58-59.
15. ДАСБУ-К, спр. 31, арк. 173.
16. Архів Управління Служби безпеки України в Донецькій області, спр. 31461-пф, арк. 59.
17. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел СССР 11 августа 1937 г. № 00485 // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 15-18; Закрытое письмо о фашистско-повстанческой, шпионской, диверсионной, пораженческой и террористической деятельности польской разведки в СССР. // Ibid. – С. 18-44.